

ran kerülnek elő, hogy az olvasónak hiányérzete támadhat, hogy ezzel nem kezdett többet a szerző.

Valószínűleg az álmatlanságból fakad az is, hogy a regényt kevésbé az idő szervezi, sokkal inkább a terek: azokat is csak ritkán lehet lokalizálni, de például a cselekmény idejére is csak következtethetünk (a szereplők gyerekkora valószínűleg '89 előttre esett). Ez néha azt eredményezi, hogy a retrospektív elbeszélés jelenidejűnek hat. Bár Zelma gyakran sétál vagy utazik különböző tömegközlekedési eszközökön, mégis a regény nagy része rendkívül szűk terekben zajlik, még akkor is fullasztónak és fojtogatónak érzékeljük őket, ha egyéb-

ként tágasak, például Zsuzsák óriási lakóháza vagy Zelma lakása, amit azonban a szülők tárgyai tesznek zsúfolttá és szűkössé – az az érzésünk támad, mintha a tárgyak folyamatosan ránehezednének a lakójukra. Mindkét záró szólam végül is az ezekből a terekből és ezzel együtt élethelyzetekből való kiszabadulás gesztusaként is értelmezhető: Zelma kisebb, immár saját lakásba költözik, Zsuzsa pedig szeretője elutazását követően lomtalanításba kezd az Antikban, és visszatér az összeköltözéskor elzárt baba házakhoz – hogy a lakásmagányból és álmatlanságból való kiszabadulás végül mennyire lesz sikeres, azt persze nem tudjuk.

IMPÉRIUMVÁLTÁS TÖRTÉNELMI HÁTTÉRREL

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése, 1918–1947*

■ „Semmi sincs nagyobb szükségünk, mint magunk és környezetünk reális megismerésére” – írta Makkai László az 1944-ben megjelent *Erdély története* című könyvének előszavában. Megállapítása több mint 70 év elteltével sem vesztett időszerűségéből. A sokak által „Tündéerkert”-nek is nevezett Erdély 20. századi történelméhez ugyanis – a tudásszerzés lehetőségeinek jelentős kibővülése ellenére – a magyar köztudatban számos makacsul továbbélő tévhit, illúzió vagy összeesküvés-elmélet kapcsolódik. Erdély és ezzel együtt a Felvidék, Délvidék és Burgenland elvesztése, az ezt eredményező tria-

noni békeszerződés, annak okai, az oda vezető út megítélése kapcsán még ma sincs társadalmi konszenzus Magyarországon, sőt mintha ettől egyre távolodnánk.

Romsics Ignác monográfiája Erdély Romániához kerülését tárgyalja. A szerző a rá jellemző tárgyilagosságot, de korántsem száraz vagy szenttelen stílusban kíséri végig 452 oldalon keresztül Erdély 1918 és 1947 közötti történetét, kitekintve az ezt megelőző időszakokra is. Bízvást állíthatjuk, hogy a háromkötetes *Erdély története* 1986-os megjelenése óta ez a legfontosabb és a legtöbb új kutatási eredményt felmutató szintézis e kérdéskörben.

Egyszemélyes összefoglaló, akárcsak a 2017-ben kiadott *Magyarország története* című nagyszabású munkája. Míg az utóbbit tudományos igényességgel megírt ismeretterjesztő műnek szánta a szerző, addig az *Erdély elvesztése* kifejezetten szakmunka, amit azonban a történelem iránt érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathat. Ezt jelzi az is, hogy a mű hosszú ideig vezette a Bookline eladási sikerlistáját a történelem kategóriában.

A téma nem idegen Romsics számára, hiszen a magyarság 20. századi legnagyobb traumája, Trianon kérdése végigkísérte munkásságát az utóbbi két évtizedben. Tanulmányokat írt és kötetet szerkesztett erről, 2001-ben pedig nagy sikerű, azóta több kiadást is megért monográfiát jelentetett meg a kérdéstről (*A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2001). Az 1947-es párizsi békeszerződés, az ún. „második Trianon” történetét is behatóan tanulmányozta, erről szintén írt monográfiát (*Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2006).

Téved azonban, aki azt gondolná, hogy Romsics legújabb könyve a korábbi műveibe foglalt gondolatok megismétlése lenne. Ez azért nincs így, mert egyrészt a kötet tematikája jóval átfogóbb a korábbiakénál, másrészt pedig a szerző időközben újabb levéltári alapkutatásokat végzett, tekintélyes mennyiségű korabeli sajtóanyagot, visszaemlékezéseket, naplókat, magyar és idegen nyelvű szakirodalmat nézett át, és így jelentősen kibővített forrásbázis állt a rendelkezésére.

A könyv nemcsak a két békeszerződésről szól, hanem – amint már említettük – az előzményeket, a történelmi hátteret is felvázolja. A szerző egész a korai középkorig

megy vissza, és röviden összefoglalja Erdély népeinek történetét. A románságról szólva ismerteti az úgynevezett dákoromán kontinuitás elméletét is, amely szerint Erdély őslakosságát a románok képezik. A magyar történészek ezzel szemben azt vallják, „hogy a forrásokban oláhnak vagy vlachnak nevezett románság nem őslakos, hanem bevándorló népesség a Kárpát-medence keleti felében”. (22.) Ezt támasztja alá az a tény, hogy az oklevelekben a 13. század elejéig egyszer sem bukkannak fel románok, ettől kezdve viszont egyre gyakrabban. A középkor végén Erdély lakosságának többségét a becslések szerint még a magyarok alkották, a 16–18. században azonban „a történelmi magyar állam szempontjából kifejezetten sorsdöntő változások következtek be” – írja. (26.) Jelentősen módosultak az etnikai arányok, és ennek nyomán többségbe kerültek a románok: a 18. század közepétől Erdélyben már ők alkotják a lakosság több mint felét.

A szerző külön alfejezetben tér ki a 18. századtól kibontakozó magyar, német és román nacionalizmusra, bemutatva azok főbb jellegzetességeit. Kiemeli: a 19. sz. első felében a magyar politikai elit – tévesen – azt hitte, hogy a polgári átalakulás keretében nyelvi-etnikai különbségekre való tekintet nélkül végrehajtandó liberális jogkiterjesztés fejében a nemzetiségi lakosság hajlandó lesz magyarosodni, vagy legalábbis elfogadja a magyart a közélet nyelveként. Ez azonban nem így történt, amint azt az 1848–1849-ben bekövetkezett események is bizonyítják. A románok anyanyelvük használatát követelték „minden dolgokban”, továbbá számarányuknak megfelelő képví-

seletet, román iskolák létesítését, „a nép felfegyverkezését, vagyis nemzeti őrseréget”, és a leghatározottabban ellenezték Erdély és Magyarország unióját. Ez utóbbit a szászok is elutasították, és ragaszkodtak régi privilégiumaikhoz.

A világosi fegyverletételt követően az emigrációba kényszerült magyar vezetők – elsősorban Kosuth Lajos – eljutottak a decentralizált államszervezet és a demokratikus önkormányzatiság koncepciójához. Az 1867-es kiegyezés után viszont a magyar politikai elit túlnyomó többsége visszatért a magyar nemzetállamiság nemzetiségi szempontból némileg toleránsabb reformkori koncepciójához. Ezt tükrözte az 1868-as nemzetiségi törvény, amely különösen a nyelvhasználat terén számos külön jogot biztosított a nem magyar népeknek, de nem ismerte el őket önálló politikai entitásként. Ez pedig elfogadhatatlan volt számukra. Erdélyben a magyarok és a románok közötti szembenállás antagonisztikus jelleget öltött, a Kárpátokon túl pedig Ion Câmpineanu már az 1830-as években felvetette Erdély és a román fejedelemségek egyesítésének lehetőségét.

Romsics ezt követően Románia első világháborús részvételét ismerteti magyar, román és angol nyelvű szakirodalom alapján, de francia, illetve brit levéltári forrásokat is felhasznál. Hangsúlyozza, hogy a román kormány célja kezdettől fogva Erdély megszerzése volt, erre azonban csak az antant hatalmak győzelme esetén mutatkozott esély. Románia – mint ismeretes – 1916 nyarán lépett be a háborúba. Hadserege azonban rövid időn belül megsemmisítő vereséget szenvedett, majd 1918. május 7-én különbékét kötött a központi hatal-

makkal, és ezzel kivált a hadviselő államok sorából. Ion I. C. Brătianunak, a román politikai élet tényleges irányítójának így elsősorban azért kellett a továbbiakban küzdenie, hogy meggyőzze egykori szövetségeseit: kényszerhelyzetben írták alá a békét, és az 1916-os titkos szerződés területi ígérvényei továbbra is érvényesek.

A mű gerincét, leghosszabb és egyben legizgalmasabb részét a második fejezet képezi. Ebben a szerző az 1918–1920-as erdélyi impériumváltás stációit követi nyomon, elsősorban saját kutatásai alapján. Az olvasó szemei előtt filmként peregnek le e három rendkívül „sűrű” év eseményei és folyamatai: a vesztes háborút követő 1918. őszi összeomlás, a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány intézkedései, a különféle nemzeti tanácsok, illetve nemzet- és polgárorségek megalakulása, az Erdélyben kitört zavargások és az elkövetett atrocitások, a helyi román hatalomátvitel, a román katonai megszállás, a párizsi békekonferencia, a Tanácsköztársaság megalakulása, a trianoni békeszerződés, valamint annak kihatása az erdélyi magyarság sorsára.

Olvasás közben eljátszhatunk a gondolattal, hogy vajon adódott-e olyan alkalom az egymást viharos gyorsasággal követő események során, amikor okosabb és előrelátóbb politikai döntésekkel meg lehetett volna akadályozni az ország szétesését, vagy legalábbis minimalizálni lehetett volna a területi veszteségeket. Ez persze csak utólagos találgatás, hiszen tudjuk, hogy a történelemben a „végeredmény” soktényezős, kiszámíthatatlan összefüggések nyomán alakul ki, az okok és következmények nem láncszerűen követik egymást, hanem inkább bonyolult hálózatot alkotnak.

Helytelen, sőt rendkívül káros döntésnek bizonyult például a Károlyi-kormány 1918. október 31-i, Linder Béla hadügyminiszter javaslatára elfogadott határozata az azonnali fegyverletételről. Amint Romsics Ignác írja, a hadsereg bomlását nem Linder rendelete idézte elő, de kétségkívül az is elősegítette. (99.) Vissza-visszatérő kérdés történészek között, hogy indokolt volt-e Károlyi Mihály pacifista és feltétlen antantbarát magatartása, nem kellett volna-e már 1918 őszén határozott lépéseket tennie Magyarország területi integritásának fegyveres védelme érdekében. Károlyi ugyanis abban bízott, hogy a békekonferencia Magyarországra nézve kedvező döntést hoz majd, és az új, demokratikus magyar vezetést nem fogják felelőssé tenni elődei politikája miatt. Száz év távlatából ma már nyilvánvaló, hogy ez naiv optimizmus volt részéről, de ami az utókor számára evidencia, a kortársak szemében nem feltétlenül az.

Továbbgondolva a kérdést: ha lett is volna akarat és elszántság a Károlyi-kormányban a fegyveres védekezésre, fel tudott-e volna állítani 1918 őszén egy ütőképes hadsereget, és ha igen, az mekkora eséllyel száll szembe az antant által támogatott román, szerb és cseh katonasággal. A válaszokat nem tudjuk, az viszont kétségtelen, hogy a megmaradt hadsereg fegyelme teljesen felborult, a katonák négy év háborúskodás után már nem akartak harcolni. Romsics idézi Apáthy István kormánybiztos visszaemlékezését, amely szerint 1918. november elején „[a] kolozsvári vasúti állomáson ezrével keresztülvonuló katonákat nem volt mód visszatartani. Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval; hiába

kötöttük lelkükre a haza védelmét; mindenik sietett tűzhelyéhez és oda, ahol a 300 koronát fölvehette. [...] A katonai fegyelem és igazgatás egyszerűen csődöt mondott.” (99.) Decemberre sem javult számottevően a helyzet: az időközben felállított Székely Hadosztály toborzóakciói a viszonylag magas zsold ellenére szerény eredménnyel jártak.

A kilátástalanságot és a kormány tehetetlenségét jól tükrözte a minisztertanács december 18-i ülése, ahol „a vérontás elkerülése végett” egyhangúlag tudomásul vették Kolozsvár katonai kiürítésének szükségességét, azért, hogy a román hadsereg Henri Berthelot francia tábornok jóváhagyásával néhány nap múlva akadálytalanul bevonulhasson oda. A kormány addigi konfliktuskerülő magatartásában 1919. január végén állt be változás. Ekkor úgy döntöttek, hogy engedélyezik az előrenyomuló román hadsereggel szembeni helyi jellegű katonai ellenállást, amely kisebb sikereket is eredményezett. A teljes fordulat azonban csak március elején következett be, amikor Károlyi Szatmárnémetiben kijelentette: ha a párizsi békekonferencia „Magyarország földarabolása mellett döntene, akkor mi végszükség esetén még fegyverrel is fölzsabadítjuk ezt az országot”. (219.) Ekkorra azonban a történelmi Erdély területe már román katonai megszállás alatt volt, a frontvonal Arad, Bihar, Szilágy vármegyék határánál húzódott.

Megválaszolhatatlan kérdés az is, hogy miként alakult volna az ország helyzete, ha az ún. semleges zóna kialakítását előíró és ezáltal a román csapatok újabb 100 km-es előrenyomulását biztosító Vix-jegyzék hatására a Berinkei-kormány nem mond le 1919. már-

cius 20-án, és nem adja át a hatalmat a szociáldemokratáknak (valójában a kommunistáknak), hanem – amint azt Tombor Jenő alezredes, a Hadügyminisztérium hadművelési osztályának vezetője is javasolta – fegyveres védekezésre hívja fel az egész országot. A könyvből kiderül, hogy erre az esetre francia, szerb és román hadosztályokból álló, legalább 100 ezer főnyi szövetséges haderő bevetését tervezte az antant. „Az ekkor rendelkezésre álló magyar haderőnek ez mintegy két-háromszorosát tette ki, az erdélyi fronton állomásozó két hadosztálynak pedig közel ötszörösét.” (227.) Újabb felvetés, hogy az 1919. március 21-én hatalomra jutott Tanácsköztársaság tényleges vezetőjének, Kun Bélának sikerült-e volna javítania Magyarország szorult helyzetén, vagy legalábbis időt nyernie azzal, ha április elején elfogadja az antant új javaslatát, amelyet Jan Smuts tábornok nyújtott át neki. Ebben egyebek mellett az állt, hogy az ún. semleges zóna határait a magyarokra nézve kedvezőbben húzzák meg, és a román csapatok állását 70-80 kilométerrel keletebbre tolják a Vix-jegyzékben foglaltakhoz képest. A megegyezés azonban elmaradt, a román hadsereg pedig francia segédlettel április 14-én támadásba lendült, és május elsejére az egész Tiszántúlt elfoglalta.

Romsics Ignác részletesen bemutatja, miként zajlott le az impériumváltás helyi szinten is. Kolozsvárra például 1918. december 24-én vonult be a román hadsereg. „Súlyosabb incidens nem történt” – tájékoztatta a kormányt a város rendőrkapitánya aznap este. „Arról, hogy mi zajlott a magyar lelkekben és szívekben, a hivatalos jelentések természetesen nem szóltak, és nem olvashatunk erről a saj-

tótudósításokban sem” – írja Romsics. A korabeli naplók és egyéb személyes dokumentumok alapján azonban erről is képet alkothatunk. „Emlékezetes, fájdalmas, soha el nem felejtendő karácsony” volt ez – jegyezte fel például a neves színházi és filmrendező, Janovics Jenő. (153.) Nagyváradra az első román egységek 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján vonultak be a magyar vörös hadsereg helyébe. A városparancsnokká kinevezett román tábornok első dolga volt, hogy másnap közhírré tette: „Nagyvárad a mai naptól kezdve Nagy-Romániához tartozik.” A szerző kutatásai olyan részterületekre is kiterjedtek, amelyeket mások eddig nem, vagy csak részben tártak fel. Így például olvashatunk az 1918–1919-es bán-sági helyzetről, a Zsil-völgyi etnikai jellegű villongásokról és az 1919. januári erdélyi vasutassztrájkáról, a szintén 1919-es ún. sóvidéki lázadásról vagy a román–magyar államszövetség tervéről, amelynek külön alfejezetet szentel Romsics.

Megismerkedhetünk a korabeli események főszereplőivel és dilemmáikkal, gyakori kétségeikkel vagy éppen csalódásaikkal. Elénk tárul például az elmúlt évtizedek során feledésbe merült Vincze Sándor alakja is. Vincze, a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár fiatal és agilis igazgatója az 1918–1919-es évek egyik fontos közéleti szereplője volt Erdélyben, majd a Tanácsköztársaság idején Budapesten. 1918 őszén az Erdélyi Nemzeti Tanács egyik alelnökévé választották, decemberben pedig az Apáthy István által megszervezett Kelet-magyarországi Főkormánybiztosság elnöki ügyosztályának a vezetője lett. Az 1918. október 30-i kolozsvári népgyűlésen kiadta a jelszót, hogy „teremtsük meg a három er-

délyi nemzet testvéri egységét és igazi egyenjogúságát”. Naiv optimizmussal úgy vélte, „a magyar, a román és a szász nép testvéri egyetértésben újra nagyvá, szabaddá és gazdaggá fogja varázsolni Erdélyt”. (93.) Internacionalista szemléletét azonban már decemberben kénytelen volt feladni, mivel belátta, hogy „a román katonaproletárság szolidaritásában való reménysége minden alapot nélkülöző vakhit volt csupán”. (144.) Kolozsvár román megszállását követően még kiábrándultabb lett, mivel a román parancsnokok úgy viselkedtek, „mint a hódító szokott viselkedni a meghódítottakkal”. Csalódott egykori román barátaiban és jó ismerőseiben is, akik az új helyzetben – idézi Romsics Vincze Sándor visszaemlékezését – „[p]ontosan olyan elnyomók lettek, mint amilyenek magyar elődeik voltak”. (154.) Ezért, miután arról értesült, hogy le akarják tartóztatni, 1919. december 31-én – álruhában, feleségét hátrahagyva, a szociáldemokrata vasutasok segítségével – nagy titokban felszállt a pesti gyorsra, és soha többé nem tért vissza Kolozsvárra.

A végleges magyar-román határvonalról az I. világháborút lezáró párizsi békekonferencia döntött. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében a Romániához került magyarországi terület-rész csaknem 103 ezer négyzetkilométert tett ki. Az erdélyi magyar tisztviselők és közalkalmazottak kisebb része már korábban beletörődött az impériumváltásba, és letette a román hatóságok által követelt hűségesküt, a többség azonban kitarított a magyar állam iránti lojalitása mellett. 1921 tavaszán azonban mindhárom erdélyi magyar egyház vezetője, a katolikus, a református és az unitárius püspök is letette az

addig megtagadott esküt. Példájukat sokan mások is követték, és ezzel több mint kétéves átmeneti idő után befejeződött Erdélyben az impériumváltás időszaka.

A könyv harmadik és egyben utolsó, az előzőnél jóval rövidebb fejezetének címe: *Trianon másodszor*. A szerző ebben áttekinti az erdélyi magyarság helyzetét a két világháború között, elemzi a második bécsi döntést és annak következményeit, kitér az Erdéllyel kapcsolatos, második világháború alatti elképzelésekre, továbbá az 1944/45-ben bekövetkezett újabb észak-erdélyi impériumváltásra. Bemutatja a nagyhatalmak álláspontját a magyar-román határvita kapcsán, végül pedig ismerteti az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződést, amely magyar-román viszonylatban is visszaállította a trianoni határokat. „A párizsi békeszerződés 1947-es parlamenti vitájával – írja Romsics – Erdély és a román-magyar határ kérdése hosszú időre kikerült a közfigyelem előteréből. A többpárti demokráciát 1948–1949-ben Magyarországon is egypárti diktatúra váltotta fel, amely [...] egészen az 1970-es évekig azzal számolt, hogy a szocializmus körülményei közepette a nemzetiségek asszimilálódnak fognak, és idővel maguk a nemzetek közötti különbségek is eltűnnek.” (416.)

Könyvét a szerző azzal a józan megállapítással zárja, hogy „[á]lamjogilag Magyarország számára Erdély kétségkívül elveszett: 1920-ban ideiglenesen, 1945 után véglegesen”. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy Erdélyt mint szülőföldet és hazát is fel kellene adni az ott élő magyaroknak. Kós Károlyt idézi, aki szerint a „Tündérvölgy” mindig „azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt

a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben is, akik ezt a jövőben is vállalni fogják”. (419.)

Makkai László a már említett művében azt írta, hogy „a múltnak kendőzetlen ismeretére való törekvés” vezette írás közben, és „[h]a a magyar önismeret útján egyetlen lépést is tehetett előre, talán nem végzett felesleges munkát”. Rom-

sics Ignác nem tesz ilyen kinyilatkoztatást, de nyugodtan kijelenthetjük, hogy az Erdély elvesztéséről szóló könyvével – annak tudományos hiánypótló jellegén túl – egy valós alapokon nyugvó, korszerű, 21. századi magyar történeti tudat megalapozását is szolgálja.

L. Balogh Béni

KELET-EURÓPAI NEMZETISÉGI MOZAIK

Lucian Boia: *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități* (Az 1918-as nagy egyesülés. Nemzetek, határok, kisebbségek)

■ Lucian Boia, napjaink legfelkapottabb román történésze, a Bukaresti Egyetem professzora. Az elmúlt két évtized alatt több mint 30 könyvet írt, legutóbbi kötete az alább ismertetett, kis terjedelmű, ismeretterjesztő jellegű munka, amelyben a szerző – ahogyan azt az eddigiekben is tette – a „megszokott” román történeti diskurzustól elütő módon boncolgatja a történelmi kérdéseket.

1918-ban megszületett Nagy-Románia, amely a történelem során először foglalta magába a románság többségét. Teljesült az évszázados álom. Am a centenáriumra való lázas készülődés közepette Boia felhívja a figyelmet ennek az örömnepnek a hiányosságaira: az ország legszámottevőbb nemzeti kisebbsége képtelen örülni ennek az eseménynek. És mindezt nem a rosszindulatnak tulajdonítja, hanem a

történelmi tapasztalatok természetes velejárójának.

1918-ban ugyanis nemcsak Nagy Románia született meg, hanem egy jóval kisebb Magyarország is. A kelet-európai birodalmak felbomlottak, ez különösképpen igaz Ausztria–Magyarországra, amely megszűnt létezni. A specifikus kelet-európai etnikai viszonyok miatt azonban nem sikerült homogén nemzetállamokat kialakítani, milliók kerültek kisebbségi sorba.

A kötet öt fejezete számos statisztikai adatot felhasználva próbálja meg az olvasók tudatában lévő, a nagy egyesülésre vonatkozó ismeretanyagot árnyalni, nem tagadja azt, hogy ezt az évszázados évfordulót meg kell ünnepelni, csupán a realitások belátására hívja fel a figyelmet. Tart attól, hogy az egyre jobban integrálódó Európában Románia továbbra is megragad a saját